

SAYI 1 • 1997

İslâm
Araştırmaları
Dergisi

TURKISH JOURNAL OF ISLAMIC STUDIES

Ayrıca bu kavram “çerçevesinde yapılan hukukî mesainin yalnızca İslâm hukuku için değil, diğer hukuklar için de kanunların yorumlanması faaliyetlerinde kendisinden yararlanılabilecek derin hukukî tefekkürler” olduğuna işaret eder. Fıkıh usûlü ile modern hukuk metodolojisine dair zengin bir bibliyografyaya sahip olan eser (s. 385-416), fıkıh ve fıkıh usûlüne ilgi duyanlar için önemli bir adım olduğu kadar, ülkemizde İslâmî ilimlerle ilgili ilmî çalışmalarda gelişme çizgisini gözlemleme bakımından da sevindirici bir örnek teşkil etmektedir. Ancak eserin teorik tartışmalar üzerinde yoğunlaşmış örneklemeye yeterince yer vermemesi konuya âşina olmayanların çok farklı görüş ve meseleler arasından derli toplu bir netice çıkarmalarını zorlaştırmaktadır.

Hasan Tuncay Başoğlu

Ma'rifetü'l-kurrâi'l-kibâr 'ale't-tabakâti ve'l-a'sâr

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî

Tahkik Eden: Dr. Tayyar Altıkulaç

Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Yayınları, I-IV, İstanbul 1995.

Ma'rifetü'l-kurrâ, İslâmî ilimlerin muhtelif branşlarında 250'yi aşkın eser veren Zehebî'nin kıraat âlimleriyle ilgili eseridir. Uzun yıllar Diyarbakır Silvan'da yaşayan Türkmen asıllı bir âileye mensup olan Zehebî 673/1274 yılında Şam'da dünyaya geldi. Babası Şihâbuddîn Ahmed altın işleme sanatıyla meşgul olduğu için *Zehebî* nisbesi ile anılmış, bu nisbe daha sonra kendisi tarafından da kullanılmıştır. Zehebî küçük yaşta ilim tahsiline başladı ve ilk eserini 13 yaşlarında verdi. Tahsil hayatının ilk yıllarında ağırlıklı olarak kıraat ilmiyle meşgul olan Zehebî, Şam'ın önde gelen kıraat âlimlerinden ders aldıktan sonra bu ilmi tahsil için seyahatlerde bulundu. Muhtelif hocalardan kıraat-i seb'ayı da okuyarak bu sahada uzmanlaştı ve ilk derslerini Şam Emevî Camii'nde verdi. Kıraat ilmindeki bu yetmişliğine rağmen kıraat tedrisiyle fazla meşgul olmayıp hadis ve tarih ilimlerine yöneldi. Hadis tahsili için de seyahatlerde bulunan Zehebî, döneminin önde gelen hadis âlimlerinden istifade etti. 703/1303 yılında Şam'a yakın Batna köyü mescidinde hitâbet görevine başladı ve en büyük eseri *Târthu'l-İslâm*'ı burada telif etti (714/1314). Batna'da geçen 15 yıldan sonra birçok önemli medresede hadis şeyhliği görevinde bulundu ve bu görevlerini ömrünün sonuna kadar sürdürdü. Kıraat, hadis ve tarih dışındaki ilimlerle de ilgilenen Zehebî, bu alanlarda pek çok kıymetli eser telif etti. Ona haklı bir şöhrat kazandıran *Târthu'l-İslâm*, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, *Tezkiretü'l-huffâz* ve *el-'İber fi târîhi men ğaber* gibi eserleri bugün İslâmî ilimlerle ilgilenen akademisyenlerin müstağni kalamayacakları kaynaklardandır. Zehebî'nin vefatından birkaç yıl önce görmesinin zayıfladığı ve ömrünün sonunda âmâ olduğu nakledilmektedir. *Ma'rifetü'l-kurrâ* üzerindeki bazı notlardan onun gözlerini kaybedinceye değin ilmî faaliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. O verimli bir hayattan sonra 748/1348

tarihinde Şam'daki Ümmü's-Sâlih Medresesi'ndeki ikâmetgâhında vefat etti ve Bâbussağîr mezarlığına defnedildi.

İslâmî ilimlerin telif geleneği içerisinde önemli bir yeri olan “tabakât” türünün ciddi bir ürünü olan *Ma'rifetü'l-kurrâ*, İmam Zehebî'nin yazımını 730 (1330) yılında tamamladığı eserdir. Bu geleneğe göre kıraat âlimlerinin biyografilerini yazan ilk şahsın ondan dört asır kadar önce yaşayan Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn el-İsfehânî (ö. 381/991) olduğu bilinmektedir. İsfehânî'nin *Tabakâtu'l-kurrâ*sından sonra meşhur kâri Ebû Amr Osmân ed-Dânî (ö. 444/1052), Ebû Bekir Ahmed b. el-Fadl el-Bâtürkânî (ö. 460/1067), Ebû Ma'şer et-Taberî (ö. 478/1085) ve Ebû'l-'Alâ Hasan el-Hemedânî (ö. 569/1173) de aynı isimle birer tabakât kitabı kaleme almışlardır. Ne yazık ki bu kitapların hiçbirisi günümüze kadar ulaşmamıştır. Bize kadar ulaşan bu nevi tabakât kitapları arasında *Ma'rifetü'l-kurrâ* ilk sırayı alırken meşhur kıraat âlimi İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *Gâyetü'n-nihâye*'si onu takip etmektedir. İbnü'l-Cezerî de eserini büyük oranda Zehebî'nin *Ma'rifetü'l-kurrâ*'sına dayalı olarak hazırlamıştır.

Ma'rifetü'l-kurrâ'da Hz. Osman'dan Zehebî'ye kadar yaşamış olan kıraat âlimlerinin önde gelenleri sadece kıraat ilmindeki faaliyetleri, yetiştirdikleri talebeler ve verdikleri eserler dikkate alınarak on sekiz tabaka halinde tanıtılmıştır. Zehebî hem kârilik hem de müverrih ve muhaddislik vasıflarını üzerinde taşıdığı için biyografilerini verdiği kıraat âlimleri için bir mânada söylenebilecek son sözü söylemiştir. Eserde bazı biyografilerin oldukça kısa geçmesi çoğu kere o âlimle ilgili bilginin azlığından değil, kıraat ilmindeki yerinden ötürüdür. Çünkü muhtemelen Zehebî o şahsı başka kitaplarında daha geniş olarak tanıtmıştır. Prensip olarak bazı kıraat âlimlerine bu eserde yer verilmemesi öngörülmüş ise de bu kural yer yer ihlâl edilmiştir. Meselâ kıraat âlimi olarak pek bilinmeyen Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Zeydan ve hiçbir kimseye kıraat okutmamış bulunan Ebû Hafs Ömer b. Yüsuf b. el-Hizâ el-Kaysî'ye kural dışı olarak eserde yer verilmiştir. Yine biyografisi verilen kıraat âlimlerinin kıraat dışındaki faaliyetlerine yer verilmemesi gerekirken bunun nadiren ihlâl edildiği ve bazı ilgisiz hadis ve bilgilerin alındığı görülmüştür. Eserin bütün nüshalarında bazı biyografilerin mükerreren geçtiği gözlenmiş, bu mükerrerlerin meselâ Millet Kütüphanesi nüshasında on kadar olduğu tesbit edilmiştir.

Muhtelif ülkelerdeki kütüphânelerde müteaddit yazma nüshaları bulunan *Ma'rifetü'l-kurrâ*'nın üç ayrı neşri vardır. Bunlardan ilki Ezher âlimlerinden Muhammed Seyyid Câdü'l-Hakk'a ait olup 1969 yılında Kâhire'de neşredilmiştir. Toplam 721 biyografiyi ihtiva eden Dâru'l-kütübî'l-Mısriyye ve oldukça eksik olan Berlin Staatsbibliothek (nr. 9943) nüshaları üzerine yapılan bu çalışmada muhakkik, yazma eser neşrinin kurallarına uymadığı, ilmî dürüstlük ve ciddiyet ölçülerini kendisine rehber edinmediği için -Altukulaç'ın da belirttiği gibi- bu kıymetli eseri ziyan etmiştir. Meselâ biyografisi verilen kıraat âlimlerinin başka hangi tabakat kitaplarında tanıtıldığına hemen hiç işâret edilmemiş, okunması özel ihtisas isteyen kelimeler harekelenmemiş, âyet ve hadislerin tahriri yapılmamıştır. Câdü'l-

Hakk'ın bu çalışmasının orjinal metni ne ölçüde yansıttığı hususu bize kapalı olmakla birlikte, böylesi kıymetli bir eserin 1969 yılı gibi erken bir tarihte neşredilmiş olması bütün eksikliklerine rağmen ilim adına sevindiricidir.

Ma'rifetü'l-kurrâ'yı ikinci olarak Beşâr Avvâd Ma'rûf, Şuayb el-Arnaût ve Sâlih Mehdî Abbâs birlikte tahkik etmiş ve iki cilt halinde yayımlamışlardır (Beirut 1404/1984). Eserin Rabat el-Hizânetü'l-âmm'e'deki (nr. 119) 734 biyografiyi içeren yazma nüshasına dayanan bu ikinci neşrinin hiç lüzumu yokken sürekli birinci neşirdeki hataların tashihine çalışılması gibi bazı küçük noktalar istisna edilirse eser neşri usûlleri açısından başarılı olduğu söylenebilir. Birincisi gibi bunun da en büyük eksikliği müellif tarafından genişletilen ve İstanbul ile Paris'te muhafaza edilen yazma nüshalar görülmeden hazırlanmış olmasıdır.

Ma'rifetü'l-kurrâ üzerine üçüncü çalışmayı yapan Tayyar Altıkulaç bu esere olan ilgisinin 1969 yılına kadar gittiğini belirtmektedir. Yukarıda bahsi geçen iki ayrı çalışma genişletilmiş nüshaya dayalı olarak hazırlanmadığı için onun bu eser üzerindeki çalışma azmini kırmamış, aksine bu çalışmalardaki temel eksiklikler eserin ilim dünyasına kazandırılması hususunda onu daha da istekli kılmıştır. Altıkulaç'ın neşrinin en önemli özelliği *Ma'rifetü'l-kurrâ*'nın müellif tarafından genişletilen nüshalarına dayanmış olmasıdır. Zehebî bu eserini yazdıktan sonra, bir taraftan bazı kimseler ortaya konan ilk üründen istinsahta bulunurlarken, diğer taraftan müellif yaşadığı süre içerisinde esere yeni biyografiler ilâve etmiş, bazı eski biyografileri genişletmiş, önemli tashih, takdim ve tehirlerde bulunmuştur. Böylece diğer nüshalardaki toplam biyografi sayısı 734 olarak kalırken ilâveli nüshada bu sayı 1241'i bulmuştur. Hem eski nüsha üzerindeki tasarruflar hem de yüzde yetmiş varan ilâve Altıkulaç'ın neşre esas aldığı nüshanın ilmî değeri için yeterli kriterler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Altıkulaç'ın tahkikinin diğer önemli bir özelliği de beş yazma, bir de matbu nüshaya dayanmış olmasıdır. Muhakkik çalışmasında en geniş nüsha olan Millet Kütüphanesi (Ali Emiri, nr. 2500) nüshasını esas almış ve Paris Bibliotheque Nationale (nr. 2084), Beyazıt Devlet Kütüphanesi (Merzifonlu, nr. 14-18679), Köprülü Kütüphanesi (nr. 1116), Berlin Staatsbibliothek (nr. 3140) ve Rabat (matbu) nüshalarıyla karşılaştırmıştır. Eserin tahkikinde asıl nüshanın metnini aynen alıp diğer nüshalardaki farkları dipnotta göstermek yerine, bütün nüshalardan istifade ederek en doğru metne ulaşmaya çalışmış, yer yer de kendiliğinden ilâvelerde bulunmuştur. Eserin böyle kapsamlı ve ciddi bir çalışma sonunda eksiksiz olarak ortaya çıkması araştırmacıları diğer yazmalarla uğraşma zahmetinden de kurtarmıştır.

Muhakkik, eserin başına koyduğu ayrıntılı Türkçe (46 s.) ve Arapça (92 s.) girişlerle hem müellif Zehebî'yi hem de diğer eserleriyle birlikte *Ma'rifetü'l-kurrâ*'yı tanıtmış; tahkik bölümünde ise eserde geçen âyet, hadis ve diğer bilgilerin tahririni yaparak şahısların tercüme-i hallerinin geçtiği temel kaynaklara işaret etmiştir. Dört cilt (1920 + 46 s.) olan bu tahkikli çalışmanın ilk üç cildi kitabın aslını, son cilt ise fihrist ve indeksleri içermektedir. Eserde geçen âyet, hadis, şiir ve kitap

isimleri için ayrı ayrı fihrist düzenlenirken tercüme-i halleri verilen kıraat âlimleri için de birisi tabakalara göre, diğeri alfabetik olmak üzere iki fihrist hazırlanmıştır. Cemâat, kabile ve fırka isimleri birinci indeksin konusu olurken ikinci indekste bölge ve şehir adlarına yer verilmiştir. Anadili Arapça olmayan biri tarafından hazırlanmış olduğu izlenimini verecek tarzda bir dil ve üslup probleminin göze çarp-maması, bu neşrin ilim âleminde hüsn-ü kabul görmesini sağlayacak önemli bir unsur olarak görülebilir.

Daha önce Ebû Şâme el-Makdisî'nin *el-Mürşidü'l-veciz* adlı eserinin tahkikli neşrini ilim dünyasına kazandıran Dr. Tayyar Altıkulaç, ikinci tahkik çalışması olan *Ma'rifetü'l-kurrâ* ile genelde İslâmî ilimler, özelde de kıraat sahasında çalışan-ları ciddi bir kaynakla buluşturmuştur.

Abdulhamit Binşik

Batı'da Bir Nakşi Cemaati: Şeyh Nâzım Kıbrısî Örneği

Tayfun Atay

İletişim Yayınları, İstanbul 1996, 396 sayfa.

Şerif Mardin'in *Din ve İdeoloji*'si 1969 yılında ilk yayımlandığı zaman Türk sosyal bilimleri için bir dönüm noktası olmuştu. Tayfun Atay'ın yeni yayımlanan çalışması *Batı'da Bir Nakşi Cemaati: Şeyh Nâzım Kıbrısî Örneği* de yaklaşık yirmi beş, otuz yıl sonra bir başka dönüm noktası olacağı benziyor.

Türkiye'de siyasal ve sosyal bilimler din/İslâm olgusuna uzun yıllar uzak durdu. Türk sosyal bilimcileri dini/İslâm'ı tıpkı aile, kentleşme vb. gibi sosyolojik bir vak'a -Batı sosyal bilimlerinin konularından bir konu- olarak incelemekten kaçındılar. Konuyla ilgilendikleri zaman da "soğukkanlılık"larını koruyamadılar. Tartışmalar hep "laiklik" ve "irticaî akımlar" ekseninde döndü.

İşte Şerif Mardin'in *Din ve İdeoloji*'si bu mânâda önemliydi. Zira aynı yıllarda Türkiye'de diğer sosyal bilimcilerin "din/İslâm üzerine çalışmaları", "Erzurum Atatürk Üniversitesi Kampüsü'ndeki cami" veya "toplumsal bir sömürü aracı olarak din" üzerine yazılarla sınırlıydı.

Ahmet Yücekök'ün 1971'de yayımlanan *Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı* adlı çalışması ise siyaset bilimi/sosyolojisi alanından gelen ikinci önemli katkı olmuştur. Açılan bu kapıdan 80'li yılların başında bir iki çalışma daha ortaya çıktı: Binnaz Toprak'ın *Islam and Political Development in Turkey* (1981) ve Ali Yaşar Sarıbay'ın *Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası: MSP Örnek Olayı* (1985). Bunlar da siyaset bilimi/sosyolojisi çizgisinde, bir başka deyişle "din ve siyaset" ekseninde yapılan çalışmalardı. Sosyoloji, sosyal antropoloji, sosyal psikoloji ve bunlar merkezli alan araştırmaları ise henüz sırasını bekliyordu.